

Aandachtsgebied 81: Westland

Afgrenzing

De grens van dit onderzoeksgebied loopt via de Nieuwe Waterweg in het zuiden, de zee in het westen, via Ockenburg, Wateringen, Woudse polder, Klaas Engelbrechtspolder, Dorppolder, Kralingerpolder en Oude Campspolder.

Ontginnings- en bewoningsgeschiedenis

Rond het begin van onze jaartelling bestond het gebied dat we nu het Westland noemen uit een lage en brede rij Oude Duinen, die ter hoogte van het huidige Monster werd onderbroken door de uitgestrekte monding van de Maas. Op Voorne-Putten zette de rij Oude Duinen zich in zuidelijke richting voort. De huidige kustlijn verschilt echter belangrijk van de vroegere kustlijn: vroeger lag de kust verder westelijk, terwijl de Maasmond verder noordelijk lag.

Achter de duinenrij was een landschap ontstaan van strandwallen. Veel is daarvan niet meer terug te zien, want in de loop der eeuwen zijn grote delen van de strandwallen door de zee weggenomen, met name tussen Hoek van Holland en Ter Heijde. En het deel tussen Den Haag en Ter Heijde is later afgegraven ten behoeve van de tuinbouw.

In de lage delen van het oude duin- en strandwallenlandschap en verder oostelijk ontstonden veengebieden. Vanuit het veengebied stroomden veenstroompjes naar de Maas. In de Romeinse tijd en nog lang erna vormde de Maasmonding een delta. De verschillende rivierarmen werden door zandplaten van elkaar gescheiden. Belangrijke getijdengeulen waren de Lier en de Gantel. Bij hoge vloed werd langs de Maas en haar zijstromen een laagje klei afgezet, waarvan met name in het oostelijk deel nog resten van terug te vinden zijn. Het westelijke deel van het Westland werd in de loop der tijd door zand van de Oude en later ook de Jonge Duinen bedekt.

In de 12e eeuw, vermoedelijk in 1134, brak ten gevolge van een grote stormvloed de duinenrij tussen Naaldwijk en Monster door. Via de Gantel, de Boma en de Lier kon de zee een laagje klei afzetten op het omringende gebied. De bewoners hadden dit gebied inmiddels verlaten, maar een deel keerde al snel weer terug en na verloop van tijd werd het verloren gewaande gebied met behulp van uitgebreide bedijkingen weer terug gewonnen. Een belangrijke ontwikkeling daarbij was de vorming van een haakwal in het noordelijke deel van de Maasmond. Hierdoor nam de zeeinvloed in het westelijke deel van het latere Westland sterk af, wat de bedijking enigszins vereenvoudigde.

Woonfunctie

Het onderzoeksgebied was in de Romeinse tijd dicht bevolkt. Maar vanaf de 3e eeuw werd met name het oostelijke, venige deel van het latere Westland grotendeels verlaten. Oorzaken daarvoor zijn (nog) niet duidelijk. De continuïteit van de prehistorische namen van de riviertjes de Lier en de Gantel duidt er echter op dat er in de nabijheid van deze riviertjes toch wel gewoond werd. Waarschijnlijk vond die bewoning plaats op de westelijke strandwallen.

In de vroege middeleeuwen vond de bewoning met name plaats in het duingebied en langs de oevers van de Maas. Zo is er in de 8e eeuw reeds sprake van de nederzetting Monster, dat toen nog Masamunda, dat wil zeggen Maasmond, genoemd werd. 's Gravenzande, dat net als Naaldwijk voor het eerst in de 12e eeuw genoemd, lag op een zandplaat in de monding van de Maas. Naaldwijk was ontstaan als duineiland. Deze oude, oorspronkelijk hoger gelegen nederzettingen zijn vooral in deze eeuw sterk aangetast door nieuwbouw. Het contrast tussen de oude kernen en de openheid van het omliggende land is eigenlijk niet meer aanwezig door de ongebreidelde opkomst van de glastuinbouw in deze eeuw.

Aangenomen wordt dat de bewoners van de strandwallen en de duinen na verloop van tijd via de kleinere veenriviertjes gefaseerd het binnenland hebben gekoloniseerd. De riviertjes vormden de ontginningsbasis. Vooral gebieden waar brede stroken klei langs de veenriviertjes aanwezig was, waren een aantrekkelijk woon- en agrarisch gebied. Zo bestond de nederzetting De Lier langs het riviertje de Lier zeker al in de 10e eeuw. Overigens is de oude kern van De Lier verplaatst naar de oostelijke Lierdijk, die rond de 12e en 13e eeuw werd aangelegd. Ook langs de Gantel werd gewoond,

zoals blijkt uit de nederzetting Honsele. Later concentreerde deze nederzetting zich langs de Ganteldijk en ontstond de huidige nederzetting Honselersdijk. Van de verloren gegane nederzettingen Honsele en de oude kern van De Lier zijn geen zichtbare resten meer over.

Pas vanaf de 11e eeuw werd het veengebied, dat overigens grotendeels buiten het onderzoeksgebied valt, op grote schaal geschikt gemaakt voor bewoning en agrarische bewerking. Vaak wierp men (huis)terpjes op om zich te beschermen tegen incidentele wateroverlast, waarvan er nog slechts enkele al dan niet verlaten, herkenbaar zijn (zoals 't Woudt). In deze periode werden ook de grenzen van de ontginningsblokken vastgesteld. Later dienden deze grenzen veelal als uitgangspunt voor ontginnings- en bestuursgrenzen.

In die tijd werden vermoedelijk ook de moeilijk toegankelijke moerasbossen, die veelal op de pre-Romeinse geulafzettingen waren ontstaan, ontgonnen. In een dergelijke omgeving is het nog altijd zeer kleine, waarschijnlijk kunstmatig verhoogde dorpje 't Woudt ontstaan. 't Woudt werd in de 13e eeuw voor het eerst genoemd, maar het dorpje is vermoedelijk iets ouder. In de omgeving van 't Woudt zijn mogelijk enkele verlaten huisterpen aanwezig.

Vermoedelijk leidde de 12e-eeuwse overstromingen ertoe, dat mensen grootschalig moesten ingrijpen in het landschap wilde men het weer bewoonbaar maken. Om het verloren land te herwinnen en in cultuur te brengen werden na elkaar een aantal dijken evenwijdig aan het Lierstelsel en het Gantelstelsel opgeworpen. Nadat de geulen enigszins waren getemd, werd het mogelijk langs de dijken van de geulstelsels te gaan wonen, zoals we al bij De Lier en Honselersdijk hebben gezien. De hogere ligging bood een relatief veilige woonplaats en vaak werd de woonplaats eerst nog opgehoogd voor men de boerderij bouwde. In de 13e eeuw verschijnen dan ook de eerste vermeldingen van dijknederzettingen (Poeldijk, Honselersdijk (verplaatst), Wateringen, Burgersdijk, De Lier (verplaatst)). Het oorspronkelijke lineaire karakter van deze dijknederzettingen is niet zo goed bewaard gebleven. Er is veel verspreide nieuwbouw rond deze nederzettingen. Glastuinbouw heeft de oorspronkelijke openheid rond de nederzettingen sterk aangetast.

Tegen het einde van de middeleeuwen en in de nieuwe tijd horen we voor het eerst van de nederzettingen Ter Heijde (14e eeuw), Kwintsheul (17e eeuw), Heenweg en Maasdijk (beiden in de 19e eeuw). Dat wil overigens niet zeggen dat deze nederzettingen ook in die eeuw ontstaan zijn! De nederzettingen Kwintsheul en Maasdijk zijn vrijwel zeker ouder en de andere mogelijk ook.

Het oude vissersdorp Ter Heijde is in de loop der eeuwen enige malen door de zee verzwolgen en verder landinwaarts weer opgebouwd. In deze eeuw heeft het dorp eveneens enkele transformaties ondergaan. De huizen van het dorpje waren aan het begin van deze eeuw in zo'n slechte staat, dat de meeste werden afgebroken. Daarvoor in de plaats kwam een geheel 'nieuw' dorpje. Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft het dorpje echter plaats moeten maken voor de bouw van de Duitse Westwall. Alleen de kerk bleef staan. Na de Tweede Wereldoorlog is het dorp weer opgebouwd.

Van de oude kern van Ter Heijde is dus weinig meer zichtbaar. Het contrast tussen het dorp en de zee is echter nog wel aanwezig. Het contrast tussen de beslotenheid van de nederzetting en de openheid van het agrarische land rondom is bij de nederzettingen Kwintsheul, Heenweg en Maasdijk verdwenen door kassen. Daarnaast zijn met name Kwintsheul en Maasdijk uitgebreid met nieuwbouwwijken.

De opkomst van Hoek van Holland is een verhaal apart. Nog in de 19e eeuw vormde het gebied waar later Hoek van Holland is ontstaan, een uitgestrekte strandvlakte. De opkomst van Hoek van Holland moet gezien worden in samenhang met de uitbreiding van de havens van Rotterdam.

In het buitengebied is zeer onregelmatig verspreide bewoning op de kleine tuinbouwpercelen kenmerkend. Een aparte categorie elementen en patronen bij de woonfunctie zijn de middeleeuwse begraven hofsteden, waarvan er in het Westland een aantal gelegen heeft. Van de meeste rest weinig tot niets meer, maar van sommige is nog wel iets van de oude hofstede, vaak een (deel van een) gracht, zichtbaar. Een voorbeeld daarvan is de hofstede 'Kraaiennest', vroeger Diepenburg geheten, ten oosten van de Burgerdijkseweg. Een deel van de gracht is hier nog zichtbaar. In de 13e eeuw bestond deze hofstede reeds.

Agrarische functie

Het Westland wordt nu gedomineerd door glastuinbouw, maar vroeger was dat anders. Akkerbouw en veeteelt vormden tot in de 19e eeuw veruit de belangrijkste inkomstenbronnen. Op de zandige kleibodem van de voormalige getijdengeulen werd voornamelijk akkerbouw bedreven, net als in de veengebieden. Door bodemdaling werden de veengebieden echter te drassig voor akkerbouw, zodat men daar geleidelijk aan overging op veeteelt.

De verkaveling van het Westland is door de wisselende bodemgesteldheid (zandige strandwallen, veengrond, duingrond, zware zeeklei etc.) op een betrekkelijk klein oppervlak vrij onregelmatig. De strokenverkaveling overheerst in de grote veengebieden. Deze verkaveling is met name tot stand gekomen na de grote overstromingen in de 12e eeuw. Men ging de overstroomde gebieden (her)ontginningen op een, voor zover de fysische gesteldheid dat toeliet, systematische wijze. Voorbeelden van een regelmatige strokenverkaveling zijn de Klaas Engelbrechtspolder, Dorppolder, Kralingerpolder en Oude Campspolder. In de gebieden nabij de voormalige geulen komt een onregelmatige (blok)verkaveling vrij vaak voor, zoals in de Woudse polder en Groeneveldse Polder bij de Lier.

In de 18e eeuw werd hier al op zeer kleine schaal groente en fruit geteeld. Om de gewassen tegen de zilte westenwind te beschermen, werden door de boeren windsingels aangelegd, bestaande uit populieren, wilgen en elzen. Van deze oude windsingels rest niets meer. In de 19e eeuw groeide de vraag naar tuinbouwproducten sterk. De producten werden nog steeds in de open lucht verbouwd, meestal met een windsingel als bescherming, maar soms ook met een stenen muur, die meer nog dan de windsingels bescherming boden tegen wind en koude.

Om uitbreiding van het areaal tuinbouwgrond te bewerkstelligen, was het noodzakelijk de grond te verbeteren. Vooral tussen 1875 en 1900 werden de hoge zandgronden in het gebied van de oude strandwallen daartoe afgegraven tot vrijwel aan het grondwaterpeil (afgeesten). Dit afgeesten gebeurde vooral in de strook tussen Loosduinen en Monster en rondom Naaldwijk. Resten van deze zanderijen zijn nauwelijks terug te vinden. Het afgegraven zand werd naar de kleigronden getransporteerd en daar vermengd en bemest tot een vruchtbare grond ontstond. De tuinbouwbedrijven namen sterk toe, maar de tuinbouw vereist veel kleinere percelen dan de bestaande strookvormige, zodat binnen de bestaande verkaveling een fijnmaziger netwerk tot stand kwam. Op de kleinere tuinbouwpercelen werd ook gewoond, zodat de traditionele bewoning op de kop van de kavels verdween en de bewoning zich sterk verspreide over de kavels. Van de oorspronkelijke verkaveling is door de overheersende glastuinbouw nauwelijks meer iets te zien. Vaak is de eeuwenoude verkaveling ook geheel gewijzigd en aangepast aan de eisen van een modern tuinbouwbedrijf, zoals bij Madesteijn.

In de loop van deze eeuw kwamen de glazen kassen sterk op, waardoor ook de openheid van het buitengebied vrijwel geheel verdween. Alleen in enkele jongere zeekleipolders (bijvoorbeeld Lange Bonnen) en in enkele veenpolders (Kralingerpolder, Dorppolder) overheersen de akkerbouw en/of veeteelt nog.

Waterstaatsfunctie

Vanaf het begin van de 12e eeuw werden in het Westland pogingen ondernomen tot bedijking van de getijdengeulen, zoals de Lier en de Gantel en afdamming van de geul de Boma. Waarschijnlijk hing deze plotselinge toename van activiteiten in de infrastructurele sfeer samen met de catastrofale overstromingen in de 12e eeuw.

In verschillende fasen legde men langs de Gantel en de Lier een trechtervormig dijkensysteem aan met één of meer dwarsdijken in de bovenloop. Door de vorming van een haakwal in het noordelijke deel van de Maasmonding, nabij de mond van de Gantel werd het reeds in het derde kwart van de 12e eeuw mogelijk de monding van de Gantel af te sluiten (de Zwartendijk). De nederzettingen Mariëndijk, Honselerdijk en Poeldijk heten naar de dijken langs de Gantel. Deze dijken sloten aan op de hogere Oude Duinengronden van Monster en Naaldwijk.

Door de directe verbinding met de zee was de Lier moeilijker te bedijken. Men liet de noordelijke dijken langs de Lier (Noordlierdijk langs huidige Noordlierweg) aansluiten op de hogere gronden van

Naaldwijk. De zuidelijke dijken (bij de Burgerdijkse weg, Noldijk, en de waarschijnlijk na 1160 aangelegde Zuidlierdijk, nu gevormd door de Oostbuurtse weg en de Hoge weg) van de Lier liep langs de Maas door tot aan Schiedam, waar de dijk in noordelijke richting afboog. In drie fasen is de loop van de Lier afgedamd. De eerste dam lag tussen de huidige Klaas Engelbrechts Polder en de huidige Woudse Polder, de tweede nabij Lierhand en de derde en laatste bij de Oudendijkse Weg/Sint Jorispas. Vermoedelijk was de monding van de Lier voor 1190 ook bedijkt, waarmee een lange dijk langs de Maas van de duinkust tot aan de Schie was ontstaan. In de eerste helft van de 13e eeuw is de vier meter hoge Maasdijk opgeworpen. Aan de voet van de Maasdijk zette zich sediment af, en in de 17e en 18e eeuw werden grote delen van deze aanwassen bedijkt. Zo ontstond met de aanleg van de Oranjedijk, Schenkeldijk en Pettendijk de Oranjepolder in 1644. Om de afwatering via de Oranjesluis (1673) naar de Maas te verzekeren, werd Het Spui (nu Oude Spui) aangelegd. Aan het einde van de 19e eeuw werd het Zwethkanaal naar de Oranjesluis gegraven. Dit kanaal, dat een verlenging was van een reeds bestaande waterloop, diende om het boezemwater van de Schieboezem af te voeren en is verbonden met vele andere boezemwateren van Delfland. Het Zwethkanaal en zijn dijken vormen een opvallend en structurerend patroon in het landschap.

Met de aanleg van de Nieuwe Waterweg werd een nieuw afwateringskanaal noodzakelijk: het Oranjekanaal met het gemaal Westland. Het Spui is nog wel aanwezig, maar heeft geen functie meer.

De genoemde resten van de eerste dijken van de Gantel en de Lier zijn in het landschap zichtbaar, soms als dijk maar vaker als (doorgaande) verkeersweg. De van oorsprong 13e-eeuwse Maasdijk is nog steeds een waardevol structurerend element. Ook de dijken van de Oranjepolder en andere bedijkte aanwassen als ook de dijken van het Spui zijn nog duidelijk herkenbaar.

Met de bedijking van de Maas en de geulen hield de wateroverlast zeker niet op. Nu het buitenwater grotendeels gekeerd kon worden, werd de afvoer van het binnenwater door de afdamming van de geulen de Boma, de Lier en de Gantel vooral in het westen van het Westland een groot probleem. Verschillende gebieden sloten zich aaneen om de afwatering gemeenschappelijk te regelen (heemraadschappen). Aan het begin van de 14e eeuw ontstond door het samengaan van enkele heemraadschappen het Hoogheemraadschap Delfland.

Om het water snel via de sluizen in de Maasdijk bij Maasland af te kunnen voeren, werden vaarten gegraven, zoals de Lots- of Harnaswetering, de Groeneveldsche of Monster wetering en de Zijde, om het water toch via de Maas kwijt te raken. Door de bodemdaling werd het steeds lastiger om water te lozen op de vaarten. Er moesten lage kades langs de vaarten opgeworpen worden en nog weer later werd men genoodzaakt gebruik te maken van mechanische bronnen om het water uit de polders op de vaarten te lozen. Vanaf 1450 zijn er in dit gebied poldermolens werkzaam. Zo werd er tussen 1450 en 1500 melding gemaakt van een poldermolen ten zuiden van de huidige Blakervaart, nabij de Lierwetering. Van deze molenplaats, waarop rond 1850 nog een molen stond, rest weinig tot niets meer. Tussen 1450 en 1500 werd melding gemaakt van een poldermolen nabij de Groeneveldsche of Monsterwetering, waarschijnlijk op de plaats waar er nu nog een staat. Tussen 1500 en 1550 werd een poldermolen vermeld die stond bij de Hoge Heul. Ook deze molenplaats bestond rond 1850 nog als zodanig.

Kustafslag is bij het Westland eeuwenlang een groot probleem geweest. Rond het jaar 1000 lag er nog een brede rij duinen voor de huidige duinen, maar vanaf die tijd is de duinstrook gemiddeld alleen maar afgenomen. Reeds in de 18e eeuw heeft het Hoogheemraadschap Delfland langs het strand van Hoek van Holland tot Den Haag een begin gemaakt met de aanleg van stenen hoofden, die de golven moeten breken om zo de kustafslag te verminderen. Deze zogenaamde Delflandse Hoofden bestaan uit afwisselend lange en korte hoofden.

Achter de duinen ligt tussen Hoek van Holland tot voorbij Ter Heijde de Slaperdijk. Mocht de zee door de duinenrij heen breken, dan beschermt deze dijk het achterland.

Vanaf de jaren '60 van deze eeuw is de duinstrook bij Hoek van Holland sterk verbreed, doordat men achter de Noorderdam (van de Nieuwe Waterweg) zand heeft opgespoten. Deze kunstmatige duinen moeten ook kunstmatig in stand gehouden worden.

Verkeersfunctie

De verbinding van de havens van Rotterdam naar de zee werd in de loop der tijd steeds slechter. In de 16e eeuw ging de Maasmonding verzanden: er ontstonden zandplaten, die soms zelfs uitgroeiden

tot bewoonbare eilanden, zoals het latere eiland Rozenburg. Om aan deze situatie een einde te maken werd in 1830 het Kanaal door Voorne gegraven (zie Voorne-Putten). De capaciteit van dit kanaal bleek echter al snel beperkt. Daarom begon men in de tweede helft van de 19e eeuw met de aanleg van de Nieuwe Waterweg. Deze doorsneed de Hoek (de oude haak, dat wil zeggen zandplaat, die zich reeds in de Middeleeuwen in de monding van de Maas had gevormd) van Holland, zodat Rotterdam weer een directe verbinding naar zee zou krijgen. Vanaf ongeveer 1885 was de Nieuwe Waterweg voor de meeste schepen bevaarbaar.

Delfstoffenwinning

Van de zandwinningsactiviteiten die plaatsvonden aan het eind van de vorige en het begin van deze eeuw rest weinig tot niets meer. Naast zandwinning vond hier in het verleden ook op kleine schaal turfwinning plaats. Op sommige plaatsen ontstonden zo veenplassen, die in de 19e eeuw werden drooggemalen. De Woudse Droogmakerij is zo'n drooggemalen veenplas. Er was slechts één molen nodig voor de drooglegging. De droogmakerij staat nu vol met kassen. Ook de Wateringveldsche polder is een droogmakerij.

Landgoederen en buitenplaatsen

Op de restanten van de strandwallen en op de hogere kreekruggen hebben in de 16e en 17e eeuw zo'n vijftig landgoederen gelegen. Veel is daarvan, door de opkomst van de glastuinbouw, niet meer van te zien.